

РОЗДІЛ 6. ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ

СПІЛКУВАННЯ ТА КОМУНІКАЦІЯ: СПІВСТАВЛЕННЯ ПОНЯТЬ

COMMUNICATION AND INTERCOURSE: CORRELATION OF CONCEPTS

Статтю присвячено обґрунтуванню внутрішньої логіки розвитку філософії та педагогіки, що у поєднанні з історичними факторами зумовило необхідність переосмислення ролі спілкування у розвитку особистості та, виходячи з цього, переоцінки комунікативних основ педагогіки та освіти на початку XXI століття. Проаналізовано чотири ступені-рівні культурного модусу особистості: пасивну, споживацько-розважальну, активно-рецептивну та творчу. Досліджено способи обміну інформацією у суспільстві, які свідчать про існування різних підходів до визначення таких категорій, як «комунікація», «спілкування» та його ролі у сфері спілкування. Доведено, що на сьогоднішній день у науці існує більше десятка взаємопов'язаних підходів до трактування цієї категорії, як у вітчизняній, так і в зарубіжній літературі. У статті наведено докази того, що на сучасному етапі розвитку наукового мислення у багатьох країнах світу (як у США, Європі, так і в Україні) комунікація розглядається як цілісна наука, яка інтегрує найзагальніші закономірності функціонування різних комунікативних процесів та їх вплив на розвиток кожної людини окремо і суспільства загалом. Обґрунтовано поняття спілкування як таке явище пов'язане з розумінням суспільства як організму, що є єдиним цілим, органи якого пов'язані між собою, виконують певні функції, що зводилися в першу чергу до вербального спілкування. Було виокремлено три основні елементи комунікативної діяльності і пояснено їх структурний зв'язок. Такими елементами є: суб'єкт наділений комунікативною активністю; об'єкт на який спрямована діяльність суб'єкта; активність, яка виявляється у тому чи іншому способі оволодіння об'єкта суб'єктом або у встановленні суб'єктом комунікативної взаємодії з іншими. Показано підхід до описів видів комунікативної діяльності, пов'язаний із діалогічним мовленням, адже людина постійно перебуває у діалогічному обміні інформацією, тобто веде «внутрішній» чи «зовнішній» діалог з Іншим – з людьми різних цінностей, із природою, з часом. Розглядаються підходи до понять «спілкування» та «комунікація». Проаналізовано роль категорії «спілкування» та зроблено висновок про те, що комунікація є більш широким поняттям, ніж спілкування, і визначено спілкування як форму комунікації. **Ключові слова:** інфосфера, глобалізація, спілкування, комунікація, комунікативні процеси, культура, комунікативна культура, особистість.

The article is devoted to the substantiation of the internal logic of the development of philosophy and pedagogy, which, in combination with historical factors, led to the necessity of rethinking of the role of communication in personality development and to reevaluate the communicative foundations of pedagogy and education at the beginning of the 21st century. Four degree-levels of the cultural mode of the personality are analyzed: passive, consumer-entertaining, active-receptive and creative. The methods of information exchange in society were studied, which testify to the existence of different approaches to the definition of such categories as «communication», «intercourse» and its role in the field of communication. It has been proven that today in science there are more than a dozen interrelated approaches to the interpretation of this category, both in domestic and foreign literature. The article provides evidence that at the current stage of the development of scientific thinking in many countries of the world (in the USA, Europe as well as in Ukraine) communication is considered to be a holistic science that integrates the most general patterns of functioning of various communicative processes and their impact on the development of each person individually and society in general. The concept of communication as a phenomenon related to the understanding of society as an organism, which is an independent thing, which organs are connected to each other, perform certain functions, that were reduced primarily to verbal communication. Three main elements of communicative activity were singled out and their structural connection was explained. Such elements are: the subject which is endowed with communicative activity; the object to which the subject's activity is directed; activity that manifests itself in one or another way of mastering the object by the subject or in establishing a communicative interaction with others by the subject. The approach to descriptions of types of communicative activity is shown, which is related to dialogic speech, because a person is constantly in an interlocutory exchange of information, that is investigated as an «internal» or «external» dialogue with the Other – with people of different values, with nature, with time. Approaches to the concepts of «communication» and «intercourse» are considered. The role of the «communication» category was analyzed and it was concluded that intercourse is a broader concept than communication, and communication was defined as a form of intercourse.

Key words: infosphere, globalization, communication, intercourse, communicative processes, culture, communicative culture, personality.

УДК 37.013:316.77

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/55.1.35>

Малик В.М.,

викладач англійської мови кафедри української та іноземних мов Вінницького національного аграрного університету

Постановка проблеми у загальному вигляді. Засоби комунікації створюють навколо людини настільки багату інфосферу, що вона може впливати лише на її особистісні та комунікативні якості. Сама динаміка цивілізації потребує певного типу людини, здатної

вирішувати проблеми, що загострюються з розвитком суспільства. У зв'язку з глобалізацією медіа, комп'ютерних мереж, доступністю інформаційного дозвілля існує глобальна мода на певну музику, одяг, поведінку, стиль комунікації тощо. «На вищому рівні можна говорити про

інтенсивне формування нових моделей та норм поведінки» [8].

У сучасну епоху процес масифікації значно прискорився, виникли нові форми спілкування в суспільстві. Їх можна відрізнити від інших типів за характерними ознаками: «Охоплює відносно велику, різномірну аудиторію, інформація передається публічно, часто з орієнтацією на її безпосереднє сприйняття більшістю публіки, характеризується швидкоплинністю» [8].

Тому актуальним є обґрунтування особливостей спілкування між людьми, процесу спілкування та різниці між цими двома категоріями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Насамперед слід наголосити, що визначення поняття «комунікація», його трансформація та перспективи розвитку досліджуються такими вченими, як: В. Вакуленко, О. Гаврилюк, В. Голуб, В. Гомольська, Н. Дацій, І. Дробязко, В. Козаков, В. Куйбіда, В. Рашковська, В. Ребкало, Є. Романенко, Є. Ромат, К. Романенко, О. Старостіна, В. Тимошук, І. Чаплай та ін.

Переходячи до аналізу власне спілкування, варто звернути увагу на те, що проблема спілкування з іншим суб'єктом частково окреслена в філософському дискурсі (М. Бахтін, М. Бубер, Г. Гадамер, М. Каган, Е. Левінас та ін.), у галузі загальної (О. Бодальов, Дж. Брунер, Л. Гримак, Г. Кучинський та ін.), вікової (М. Лісіна, Т. Репіна, Л. Рюмшина, Є. Субботський, О. Чеснокова та ін.) та соціальної (Г. Андрєєва, Ч. Кулі, В. Лабунська, Дж. Мід, Б. Паригін, А. Петровський, В. Петровський, О. Рягузова, С. Фіске та ін.) психології.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Раніше не співставлялись такі поняття як «спілкування» та «комунікація» з точки зору їх змісту та функцій у суспільстві та їх ролі для особистості.

Мета статті. Проаналізувати особливості таких категоріальних одиниць як «спілкування» та «комунікація» згідно поглядів сучасних науковців.

Виклад основного матеріалу. У сучасній зарубіжній та вітчизняній літературі значна увага приділяється вивченню онтологічних засад розвитку особистості та суспільства, сучасної педагогіки та освіти в цілому. Аналіз наукової літератури показує, що здебільшого наукові дослідження проводяться у сфері комунікації (філософія спілкування (комунікативна філософія); філософія (психологія, педагогіка) діалогу; гуманістична психологія та педагогіка; особистісно-орієнтоване навчання) та освіта; суб'єкт – суб'єктний підхід тощо.

Внутрішня логіка розвитку філософії та педагогіки у поєднанні з історичними факторами зумовила необхідність переосмислення ролі спілкування у розвитку особистості та, виходячи з цього, переоцінки комунікативних основ педагогіки та освіти. Крім того, розвиток педагогічної теорії та

практики порушує питання розвитку комунікативної педагогіки саме на початку XXI століття.

Характеризуючи цю ситуацію, М. Князева виділяє чотири ступені-рівні культурного модусу особистості: пасивну, споживацько-розважальну, активно-рецептивну та творчу.

У масовому суспільстві споживчо-розважальна позиція постає як найбільш поширена та найбільш характерна, яке привертає увагу науковців. Дослідниця М. Князева вказує на дуже неоднозначне і суттєве новоутворення для нашого культурного життя. Цю свого роду культурну мутацію, що з'явилася у надрах інформаційного суспільства, можна назвати інформаційною манією та розвитком особистості, якій притаманні риси відповідної поведінки, – інформоманія – побічний продукт розвитку інформаційні системи. Інформоман – це людина, для якої інформація переросла свої природні функції, знання та орієнтації, ставши самоціллю. Інформація стала метою – результатом логіки власного розвитку.

Надмірне споживання інформації характеризується як великими обсягами, так і значною динамікою, швидкоплинністю. У зв'язку з цим виникає неможливість засвоєння та опрацювання отриманої інформації. Як наслідок – формується контрпродуктивна культурна діяльність, у якій метою процесу є спілкування та обмін інформацією. Ненаситна жага інформації пояснюється мозаїчністю свідомості. Така свідомість не має структури, внутрішньої логіки, ядра [8].

Дослідження способів обміну інформацією у суспільстві свідчать про існування різних підходів до визначення таких категорій, як «комунікація», «спілкування» та його ролі у сфері спілкування.

На сьогоднішній день у науці існує більше десятка підходів до трактування цієї категорії, як у вітчизняній, так і в зарубіжній літературі. Слід одразу відзначити, що всі ці підходи тісно пов'язані та доповнюють один одного. Адже комунікація – це процес взаємодії між людьми, що відбувається у процесі обміну інформацією. Аналізуючи зарубіжні та вітчизняні джерела тлумачення цього поняття, його основні риси та характеристики, було зроблено висновок, що комунікацію в даному дослідженні найдоцільніше розглядати як сукупність наступних аспектів (див. рис. 1).

Таким чином, можна сказати, що в сучасних умовах ставлення до спілкування суттєво змінилося. Так, наприклад, у суспільстві з жорсткою ієрархією, яким був Радянський Союз, головну роль відігравало лише монологічне спілкування. У сучасних умовах ієрархічна система спілкування з таким її основним компонентом як наказ перетворюється на демократичну систему спілкування, в основі якої – переконання, аргументація. Новий комунікативний простір створюється незалежними один від одного учасниками. У цій ситуації

Рис. 1. Структура загальноприйнятих визначень поняття «спілкування» [14]

спілкування стає об'єктом дослідження, тому що перед суспільством стоїть завдання об'єднати соціальні групи з різною поведінкою, щоб досягти згоди та взаєморозуміння.

У науковій літературі термін «комунікація» став використовуватися на початку ХХ століття. Інтерес до вивчення цього явища поступово зростав у зв'язку з винаходом технічних засобів зв'язку: телеграфу, телефону, радіозв'язку, які дозволяли людині передавати інформацію на великі відстані. Економічні, політичні, соціальні зміни у державному управлінні, інтеграційні процеси завжди супроводжувалися змінами у сфері комунікації.

Інтенсивний розвиток комунікативних технологій (в галузі періодичного друку, радіо, кіно та телебачення) з початку 1920-х років сприяло виокремленню комунікації як специфічного предмету наукових досліджень. Основними елементами її предмета є: пояснення комунікативної природи соціальної дійсності [14], аналіз комунікативної взаємодії в різних комунікативних системах, структурах та процесах, пояснення сутності «комунікативної системи», механізмів та закономірностей самоорганізації, їх упорядкованості та еволюції, [19], визначення та характеристика основних етапів розвитку комунікації [17], концептуальні

підходи, теорії та базові моделі комунікації [16], форми, рівні та види комунікації.

Синтезуючи основні підходи до теоретичного виявлення поняття комунікації, можна назвати близько тисячі різних теорій і концепцій феномена комунікації, які включають архітектурні, антропологічні, психологічні, політичні та інші інтерпретації. Таким чином, на сучасному етапі розвитку наукового мислення у багатьох країнах світу (як у США, Європі, так і в Україні) можна говорити про те, що комунікація розглядається як цілісна наука, що інтегрує найзагальніші закономірності функціонування різних комунікативних процесів та їх вплив на розвиток людини і суспільства.

Аналіз довідкової літератури показує, що термін «спілкування», як і «комунікація» характеризує надзвичайно складне і багатогранне явище, яке пронизує як соціальний організм, так і діє поза суспільством.

У англійській мові термін «комунікація» використовується з XV ст. та позначає будь-який процес спілкування, передачі інформації. У XVII ст. його зміст розширюється з допомогою фізичних засобів сполучення, передусім транспортних шляхів сполучення (дороги, канали, пізніше залізниці). Така думка представлена й у роботах сучасних дослідників. Зокрема, у Великому енциклопедичному

словнику (1997) поняття комунікації має два значення:

1) спосіб сполучення, зв'язок одного місця з іншим;

2) спілкування, передача інформації від людини до людини, що в основному здійснюється за допомогою мови. Сигнальні способи спілкування тварин також називають спілкуванням [14].

У цілому нині, узагальнюючи відповідну літературу, слід зазначити, що як і нині термін «спілкування» немає загальноприйнятого визначення. За підрахунками американських дослідників Ф. Денса та К. Ларсона, нині існує близько 126 визначень терміну «спілкування». Поява поняття «комунікація» (від латинського *communicatio*) у науковій літературі на початку ХХ ст. пов'язана з одним із основоположників американської соціології Чарльзом Кулі, який вважав, що «комунікація розуміється як механізм за допомогою існування та розвитку яких стають можливими людські відносини – всі символи розуму разом із способами їх передачі у просторі та збереження у часі. Включає міміку, спілкування, жести, тон голосу, слова, лист, друк, залізниця, телеграф, телефон і останні досягнення в підкоренні простору і часу. Між засобами зв'язку та іншим зовнішнім світом немає чіткої межі. Із зародженням зовнішнього світу з'являється система стандартних символів, призначених лише передачі думок, із якого починається традиційний розвиток спілкування» [14].

Але найпоширенішим, особливо у Інтернеті, є розуміння поняття комунікації, яке «походить від латинського *communicatio* – єдність, передача, з'єднання, повідомлення, пов'язане з латинським дієсловом *communis* – робити спільним, повідомляти, пов'язувати», що походить від лат. *communis* поширений і використовується сьогодні для позначення зв'язку між будь-якими об'єктами у матеріальному та духовному світах. Це також означає спілкування, повідомлення, звістку, взаємодію, обмін інформацією у суспільстві, створення та поширення інформації, а також засоби комунікації» [4].

Слід також зазначити, що історія становлення вивчення та наукового аналізу даного поняття розгортається на тлі реальних проблем, які постійно змінюються, тому багато хто з існуючих теорій насамперед обумовлений відкритістю та мінливістю самого процесу. Поширення інформації у суспільстві досі не має чіткого алгоритму дій. У цьому аспекті, на думку А. Чорних, як і будь-яка наука, масова комунікація має досить тривалий період латентного існування, і цей період поступового накопичення знань умовно позначається як протокомунікативний, що означає сукупність дій.

Поняття спілкування в той час було пов'язане з розумінням суспільства як організму, що є єдиним цілим, органи якого пов'язані між собою,

виконують певні функції, що зводилися в першу чергу до вербального спілкування.

Першим теоретичним кроком в обґрунтуванні поняття «спілкування» стала ідея «поділу праці», сформульована у вигляді наукової гіпотези великим англійським економістом та філософом А. Смітом (1723–1790) [14]. На його думку, необхідною передумовою будь-якого поділу праці є спілкування, що дозволяє організувати колективну працю і, отже, структурувати господарську діяльність. Таким чином, лібералізація руху товарів і праці вимагає створення та підтримки засобів зв'язку, до яких, крім традиційних засобів зв'язку, належать нові, зокрема газети та телеграф.

На початку 19 ст. з'явилися й перші соціологічні теорії, у яких набула подальшого розвитку ідея спілкування як необхідної умови існування та розвитку суспільства. Наприклад, Герберт Спенсер [1; 14], вважав, що суспільство виникає органічно і є організмом, тобто сукупність взаємозалежних спеціалізованих частин. У той же час засоби сполучення – дороги, канали, залізниця, телеграф – сприймалися як еквівалент нервової системи суспільства, що робить можливою взаємодію різних його елементів, насамперед центру та периферії тощо. Звідси народилося поняття ролі масової інформації, хоча, зауважимо самого цього поняття ще не існувало, як не існувало поняття масового суспільства.

У подальшому, системний підхід до вивчення комунікативної діяльності дозволив М. Кагану виявити принципи відмінності таких форм обміну інформацією, як спілкування та комунікація. На його думку, спілкування є інтерсуб'єктивною взаємодією, яка характеризує обох суб'єктів як активних, свідомих, здатних вільно вибирати способи вираження своїх думок, при цьому спілкування є впливом суб'єкта на іншу людину як на об'єкт власної діяльності за допомогою передачі знань, інформації, ідей [9]. Відповідно до цього визначення комунікація, порівняно із спілкуванням, набуває іншого характеру, вона спрямована не на передачу інформації, а на вироблення однаково активними партнерами спільних думок, ідей та понять, що ведуть до реалізації духовної спільності.

Культура комунікації вимагає, з одного боку, передачі однією особою наявної інформації іншим, з другого боку, взаємодії з іншими при утворенні нової інформації. Перший вид зв'язків називається комунікацією, другий – спілкуванням. Таке розмежування цих двох ситуацій у системі суб'єктно-об'єктних відносин показує можливість та необхідність обох, і водночас їхня достатність для повноцінного функціонування цієї системи.

М. Каган дійшов висновку, що у разі діяльність здійснюється у дуже специфічній формі – у спілкуванні чи комунікативній діяльності. Розглядаючи

спілкування як вид комунікативної діяльності, він дійшов висновку, що спілкування може бути аспектом, типом та видом діяльності залежно від характеру діяльності.

Активний характер людського спілкування розкривається у спрямованості дій одного суб'єкта стосовно іншого. Спілкування дослідник розглядає як один із видів людської діяльності, що володіє необхідною структурою та атрибутами. У зв'язку з цим *людська активність* може бути визначена як діяльність суб'єкта, спрямована на об'єкти або інші суб'єкти, причому сама людина повинна розглядатися як суб'єкт діяльності.

Тому стає можливим виокремити три основні елементи комунікативної діяльності і зрозуміти їх структурний зв'язок. Такими елементами є: *суб'єкт* наділений комунікативною активністю; *об'єкт* на який спрямована діяльність суб'єкта; *активність*, яка виявляється у тому чи іншому способі оволодіння об'єкта суб'єктом або у встановленні суб'єктом комунікативної взаємодії з іншими.

Суб'єкт, об'єкт та комунікативна діяльність можуть фактично виявлятися у різних формах. Тому необхідно визначити, які форми необхідні та достатні для успішного функціонування кожного із трьох елементів системи, діяльності людини в цілому. В якості *суб'єкта діяльності* може виступати певна людина.

Активність особистості завжди пов'язана з діяльністю різних соціальних груп, колективів та інших угруповань. В. Петровський підкреслює, що немає діяльності поза активністю та навпаки, і саме у співвідношенні з категорією активності категорія діяльності розкривається повніше [9]. На думку С. Васюри, комунікативна діяльність людини як складне психологічне явище особистісної діяльності обов'язково включає діяльність, спрямовану на її внутрішній світ, тобто на спілкування із собою [9]. Психологічні дослідження самокомунікації (аутокомунікації) не можна назвати численними. Серйозний внесок у вивчення цього аспекту зробили роботи О. Бодалова, Л. Гримака, Г. Кучинського та ін. Так, за О. Бодаловим, людина як суб'єкт спілкування може взаємодіяти з іншою людиною, уявним предметом чи із собою. Г. Кучинський зазначає: «Спілкування із собою, як форма, похідна від спілкування з іншою людиною, ґрунтується на здатності відображати, уявляти собі іншу людину, відтворювати свій внутрішній світ у своєму власному» [9].

Отже, якщо комунікативна діяльність є процесом, що розглядається в інтерсуб'єктній (міжсуб'єктній) та інтрасуб'єктній (внутрішньосуб'єктній) площині, то комунікативна діяльність людини розуміється нами як інтегральна характеристика її як суб'єкта, що реалізується у спілкуванні. Комунікативна діяльність, здійснювана людиною, у дієвому плані набуває форми самореалізації у спілкуванні,

у часовому плані – форму саморегуляції свого спілкування (комунікативних дій), у ціннісному плані – форму самовираження у спілкуванні.

У вітчизняній психології простежуються дві основні лінії вирішення проблеми поєднання понять «активність» та «діяльність».

Одна із них (О. Асмолов, О. Леонт'єв, В. Петровський) розглядає діяльність як внутрішню передумову саморуку діяльності. Інша лінія (К. Абульханова-Славська, О. Брушлінський, С. Рубінштейн) розглядає діяльність як «посередника» між діями особистості та запитамі суспільства, як характеристику взаємодії систем чи явищ, що розкриває їхню здатність. до саморуку, самозміни та саморозвитку.

Співвідношення активності та діяльності як найбільш близьких один одному понять психології показує їх нетотожність, розбіжність за низкою ознак, що робить їх однаково необхідними для психологічного аналізу категорії «комунікативна діяльність». Відтак, категорія діяльності та категорія комунікативної діяльності є системно та ієрархічно пов'язаними явищами.

Феномен психічної діяльності можна розглядати як специфічний вид діяльності, відповідний певному типу комунікативної діяльності (її взаємодії) людини з предметами та явищами навколишнього світу. Ми співвідносимо категорію «комунікативна діяльність» як «рід», зокрема, з категоріями вищого ієрархічного рівня, тобто з категорією «тип спілкування та взаємодії предметів і явищ у навколишньому світі» та, відповідно, з категорією «тип активності».

Об'єкти діяльності також мають різну природу. Об'єктом може бути природний предмет, той чи інший соціальний інститут, сама людина, оскільки вона не зводиться ні до природної, ні до соціальної істоти; нарешті, сам суб'єкт може бути об'єктом діяльності, якщо він спрямовує діяльність на власне «я» для самопізнання.

М. Каган пропонує цікавий підхід до описів видів комунікативної діяльності. Розуміючи комунікативну діяльність як взаємодію суб'єктів, вчений виходить із того, що у ролі суб'єкта може виступати як окрема особистість, і соціальна група, так і навіть певне суспільство. Тому спілкування слід розглядати як взаємодію різних суб'єктів. У зв'язку з цим М. Каган пропонує інший аспект розгляду комунікативної діяльності, виділяючи у всьому різноманітті її форм чотири основні типи: *спілкування з реальним партнером; спілкування з ілюзорним партнером; комунікація з уявним партнером; спілкування уявних партнерів* [9]. Види комунікативної діяльності – є досить ємким і багатограним поняттям, що охоплює процеси комунікації та взаємодії суб'єктів, у ролі яких можуть виступати індивіди та групи осіб, реальні та уявні партнери. У процесі спілкування можливий обмін

інформацією, взаємовплив партнерів один на одного, обмін ролями, самоствердження та реалізація інших функцій.

Зовнішній діалог визначається як форма суб'єкт-суб'єктної комунікації та взаємодії, при якій різні смислові позиції в мові виробляються і реалізуються різними мовцями. На думку М. Кагана, діалог звернений до конкретного Іншого, але, на відміну монологу, спрямований не так на інформування про щось (це ціннісно-нейтральна функція спілкування), але на досягнення вищої функції спілкування – спільними зусиллями її учасників, які є партнерами зі спільних дій, виробляють нову інформацію, що їх об'єднує [9].

Внутрішній діалог, за визначенням А. Россохіна, є *«інтрапсихічним процесом, що протікає в діалогічній формі мовлення і спрямований на вирішення інтелектуально неоднозначних, особистісно-емоційно значущих конфліктних питань»* [9]. На думку В. Ізмагурової та А. Россохіна, внутрішній діалог є одним із способів перетворення суб'єкта емоційно насичених, особистісно та інтелектуально значущих смислів свідомості. Це механізм взаємодії смислових позицій свідомості, які можуть бути конфліктними (протилежними), двозначними (суперечливими) чи нейтральними.

Метафорично значущі позиції є «внутрішніми співрозмовниками» інтрапсихічної реальності суб'єкта.

Внутрішній діалог визначається як тип внутрішньої мови. Механізм розвитку свідомості та самосвідомості полягає у взаємодії смислових позицій у процесі внутрішнього діалогу.

Основною функцією внутрішнього діалогу є породження нових смислів, і тому в інтрапсихічному плані внутрішній діалог є реалізацією принципу взаємодії. Зовнішній фіксації підлягає лише вербалізований внутрішній діалог, що є різновидом вербалізованої внутрішньої мови. Дослідник Г. Кучинський визначає діалог як взаємодію різних смислових позицій, властивих його учасникам, що призводить до суттєвої різниці зовнішнього та внутрішнього діалогів: у зовнішньому діалозі різні взаємодіючі смислові позиції розвиваються реальними співрозмовниками, у внутрішньому – різні взаємодіючі смислові позиції розвиваються одним і тим же суб'єктом [9].

Тому людина постійно перебуває у діалогічному спілкуванні, тобто веде «внутрішній» чи «зовнішній» діалог з Іншим – з людьми різних цінностей, із природою, з часом.

Проаналізувавши категорії «спілкування» та «комунікація», варто звернути увагу на підходи до їх зіставлення, представлені такими вченими як Л. Виготський, В. Курбатов, Т. Парсонс, М. Каган та ін.

Так, у праці «Основи теорії комунікації» [11] розглядаються три підходи до понять «спілкування»

та «комунікація». Хоча ми підтримуємо саму структуру підходів, зупинимось докладніше на авторському аналізі їхнього змісту.

Перший підхід полягає у ототоженні цих понять.

Цю точку зору підтримують відомі психологи та філософи Л. Виготський, В. Курбатов та О. Леонтьєв. Український дослідник Ю. Прилюк на основі історико-лінгвістичного аналізу значень цих термінів дійшов висновку, що з етимологічного та семантичного погляду терміни «спілкування» та «комунікація» тотожні. Аналогічної думки дотримуються відомі зарубіжні вчені Т. Парсонс та К. Черрі.

Другий підхід пов'язаний з поділом понять «спілкування» та «комунікація».

Відомий вітчизняний філософ М. Каган у своїй роботі «Світ спілкування: проблема міжпредметних відносин» (1988) намагається чітко розмежувати реальне спілкування та комунікацію. За М. Каганом, комунікація та спілкування відрізняються один від одного у двох істотних аспектах. Насамперед, якщо «спілкування має як практичну, матеріальну, духовну, інформаційну і практико-духовну природу», то «комунікація... є суто інформаційним процесом – передачею певних повідомлень» [11]. Друга відмінність стосується самого способу спілкування систем, що взаємодіють. Спілкування як таке є суб'єкт-суб'єктною взаємодією. Комунікація у своєму точному значенні є «інформаційним зв'язком суб'єкта з тим чи іншим об'єктом – людиною, твариною, машиною» [11].

Натомість у спілкуванні «немає відправника та одержувача повідомлень – є співрозмовники, співучасники спільної справи» [11]. Метою спілкування є «не обмін інформацією... а... пошук спільної позиції», створення спільності людей, «залучення суб'єкта до предмета». По М. Кагану, комунікація є монологічною, а спілкування діалогічним [11].

На думку психолога Г. Андрєєвої, спілкування – ширше поняття, ніж спілкування. Пропонується розрізняти в структурі спілкування три взаємозумовлені сторони: комунікативну, або власне комунікацію, що полягає в обміні інформацією між індивідами, що спілкуються; інтерактивний як взаємодію між індивідами, тобто обмін як знаннями, ідеями, так і діями; перцептивний, що є процесом сприйняття і пізнання партнерами по спілкуванню один одного та встановлення на цій основі взаєморозуміння [11].

В рамках другого підходу О. Соколов дотримується іншої точки зору, протилежної до попередньої. На його думку, спілкування є однією із форм комунікативної діяльності. Вибір цих форм ґрунтується на цільових установках партнерів по комунікації. Вчений виділяє три варіанти взаємин між учасниками комунікації:

– суб'єкт-суб'єктні відносини у формі діалогу рівноправних партнерів. Ця форма комунікації є спілкуванням;

– суб'єкт-об'єктні відносини, характерні для комунікативної діяльності у формі управління, коли комунікатор розглядає реципієнта як об'єкт комунікативного впливу, засіб досягнення своєї мети;

– характерні для комунікативної діяльності об'єктно-суб'єктні відносини у формі наслідування, коли реципієнт навмисно вибирає комунікатора як зразок наслідування, причому останній може навіть не усвідомлювати своєї участі в комунікативному акті.

Типовим способом здійснення комунікативного спілкування, за О. Соколовою, є діалог двох співрозмовників, а управління та наслідування – монологом в усному, письмовому чи пантомімічному (поведінковому) акті. За такого підходу комунікація сприймається як набагато ширше поняття, ніж спілкування [11].

Третій підхід до проблеми співвідношення вищезазначених категорій спирається на поняття інформаційного обміну. На думку прихильників цього підходу, комунікація не вичерпує всіх інформаційних джерел у суспільстві. Ці процеси охоплюють весь соціальний організм, пронизують усі соціальні підсистеми, присутні у всіх фрагментах життя. При цьому повідомлення у вербальній формі становлять лише невелику частину обміну інформацією в суспільстві, в інших випадках обмін інформацією здійснюється в невербальних формах, і її носіями є не тільки невербальні сигнали (міміка, жести, інтонація та ін), а й речі, предмети, матеріальні носії культури. Останні дозволяють передавати інформацію у просторі та часі. Ось чому поняття «спілкування» означає лише ті процеси інформаційного обміну, які є специфічно людською діяльністю, спрямовану на встановлення і підтримку відносин та взаємодії для людей і здійснювану, передусім, за допомогою мови. Усі інформаційні процеси у суспільстві ми можемо визначити терміном «соціальна комунікація». Таким чином, найбільш загальним поняттям стає «спілкування» (обмін інформацією), вужчим – «соціальна комунікація» (обмін інформацією в суспільстві), а найвужчим, що означає різновид «суспільної комунікації», що здійснюється у вербальний рівень. рівень інформаційного обміну у суспільстві – «комунікація». Вужче поняття – «суспільне спілкування» (обмін інформацією суспільстві) і найвужче, що означає вид «соціальної комунікації», яка здійснюється на вербальному рівні інформаційного обміну у соціумі, – «комунікація». Вужче поняття – «соціальне спілкування» (обмін інформацією соціумі) і найвужче, що означає вид «соціального спілкування», здійснюваного на вербальному

рівні інформаційного обміну у соціумі, – «спілкування» [11].

Перед нами постає проблема вибору основної концепції дослідження в комунікативній сфері: спілкування або комунікація.

Етимологічний аналіз латинського терміна «комунікація», визначення його сутності та змісту в історії філософії комунікації та сучасної комунікативної філософії [10] доводить правильність та ефективність використання поняття «комунікація». У соціально-психолого-педагогічній сфері ми визначаємо поняття комунікації (від латів. *communico* – узагальнювати: ділитися, наділяти, обмінюватися, радитися, інформувати, повідомляти, пов'язувати, зв'язувати, зв'язувати, брати участь) як процес та стан. взаємодії людини з внутрішнім та зовнішнім світом, на основі якого «Я» усвідомлює, відкриває та актуалізує своє онтологічне, ціннісне та телеологічне Я, знаходячи та визначаючи себе в «Іншому». «Інший» може бути «Я», «Ти», «Вона», «Ми». Інші об'єктивуються в людях, природі, суспільстві, культурі, просторі, божестві, тексті,

Аналізуючи роль категорії «спілкування», ми схиляємося до того, що комунікація є більш широким поняттям, ніж спілкування, та визначаємо спілкування як форму комунікації. Має рацію, на наш погляд, науковець В. Малахов, визначаючи спілкування як «інтерсуб'єктивну взаємодію між людьми» [5, с.259]. Але у сфері людської діяльності, як ми бачимо з визначення спілкування, воно не обмежується лише міжособистісною взаємодією.

У міжособистісній взаємодії переважає спілкування як форма комунікації. Це визначається, по-перше, тією роллю, яку спілкування відіграє в житті людини, і, по-друге, значенням та комунікативною функцією мови. Тому в цій галузі ми можемо використовувати терміни «комунікація» та «спілкування» як синоніми.

Як показує аналіз наукової літератури, окрім розмежування понять «спілкування» та «комунікація», існує також проблема визначення та використання терміна «спілкування» у психолого-педагогічному значенні. І тому актуальним є пошук відповідного терміна для позначення феномена спілкування як фактора взаємодії людини із зовнішнім та внутрішнім середовищем, фактора розвитку особистості та фактора педагогічного процесу (виховання й зростання). Необхідне поняття, яке б відповідало поняттю «екзистенційна комунікація» (Ясперс), «зустріч» (Больнов), «глибинна комунікація» (Батищев).

Аналіз латинського терміна *communicatio* та його розуміння в сучасній західній філософії комунікації, що визначається категорією «спільність», «єдність», «співіснування», передбачає апіорно певні «сутності», зміст.

Спробуємо проаналізувати та порівняти поняття спілкування та комунікативність.

Словник Ожегова (1986 р.) [11], словник української мови (1973 р.) [12] визначають поняття комунікації: 1) засоби зв'язку, лінії зв'язку тощо; 2) у мовознавстві – те саме, що спілкування. Тому термін «комунікативний» перекладається як прикметник для спілкування в мовному значенні (приклад, комунікативна функція мови), а термін «комунікативний» – в спеціальному значенні (приклад, способи спілкування).

У Великому тлумачному словнику новоукраїнської мови (Київ, 2004) [2] ми бачимо аналогічне трактування. Термін «комунікативний» визначається як прикметник до поняття «комунікативності» і як прикметник до поняття «спілкування» у лінгвістичному значенні. Комунікабельність – це вміння спілкуватись, встановлювати контакти; зв'язок з іншими людьми.

У психолого-педагогічному сенсі «комунікативний» означає духовне поєднання, така взаємодія, психологічний контакт, взаємопроникнення як взаємне включення до контексту власних думок, намірів, уявлень, мотивів вчинків, моральних вчинків тощо [3., с. 12]. Тому спілкування як психолого-педагогічне явище позначатимемо поняттям «комунікативність», а передачу інформації, в тому числі і в педагогічній сфері, – «комунікаційністю».

Зважаючи на той факт, що основною комунікаційною формою соціально-психологічних відносин є спілкування, то поняття «нездатність до спілкування» відноситься, перш за все, до відсутності в вербально виражених думках смислової основи та перетворення їх на форму «чатового» спілкування або передачі інформації.

Спілкування не завжди комунікативне та осмислене. Спілкування не пов'язане змістом є поверхневою, формальною, неонтологічною комунікацією. Ми відносимо формальне спілкування до осмисленого спілкування, як етикет та етику, як зовнішню форму прояву сутності. Адже етикет може відображати етичну (моральну) сутність, а може бути просто формою (церемоніальною) та при суперечливій етичній основі, він не може бути моральним.

Тому ми можемо визначити комунікативність як «цілісне людське спілкування», що опосередковане поняттями «сенс», «діалог».

Спілкування не завжди буває комунікаційно-смысловим або комунікативним. Спілкування, яке не поєднано смыслом, це поверховість, формальність, неонтологічність комунікації. Формальне спілкування відносимо до смислового спілкування як етикет до етики, як зовнішню форму прояву до сутності. Адже етикет може відображати етичну (моральну) сутність, а може просто бути формою (церемоніалом) і знаходитися в протиріччї з етичною основою, не бути моральнішим.

Крім того, комунікативна дія не обмежується лише мовним спілкуванням та не обмежується лише міжособистісним спілкуванням. Ми можемо говорити про спілкування з книгою, мистецтвом, природою, історичною епохою тощо, у яких передача інформації не є основою взаємодії. Тому поняття комунікативності можна застосувати і до цієї сфери спілкування.

Висновки. Подальшого розгляду потребують питання формування належних навичок спілкування у різних комунікативних контекстах.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Афонін Е. А., Гонюкова Л. В., Войтович Р. В. Громадська участь у творенні та здійсненні державної політики. Київ : Центр сприяння інституц. розвитку держ. служби, 2006. 160 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.
3. Гуманістичний потенціал педагогічної комунікації : Книга для вчителя : науково-метод. посіб. / за ред. С. О. Мусатова. Київ : Педагогічна думка, 2008. 96 с.
4. Комунікація. Вікіпедія – вільна енциклопедія. URL : <http://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 21.01.2023).
5. Малахов В. А. Етика: Курс лекцій : навч. посібник. Київ : Либідь, 1996, 304 с.
6. Мілль Дж. С. Про свободу: Есе / пер. з англ. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 463 с.
7. М'язова І. Ю. Міжкультурна комунікація: зміст, сутність та особливості прояву (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. канд. філос. наук: 09. 00. 03 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2008, 18с. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2008/08miysfa.zip>. (дата звернення: 21.01.2023).
8. Олексенко Р.І. Вплив комунікацій на ціннісні орієнтири особистості. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2015. № 62. С. 65–73.
9. Омельченко І.М. Спілкування як комунікація, взаємодія і діалог із Іншим: суб'єктний підхід. *Проблеми сучасної психології*. 2015. Вип. 28. С. 375–384.
10. Прищак М. Д. Дискурс поняття «комунікація» в контексті формування сучасної парадигми освіти. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2010. № 1. С. 25–29.
11. Прищак М. Д. Комунікація, спілкування, комунікативність: категоріальний аналіз. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2010. № 2. С. 5-8.
12. Словник української мови : у 11 т. / за ред І. К. Білодід. Київ : Наукова думка, 1973. Т.4. 840 с.
13. Уханов Є. В. Мережеві комунікації та соціальне самовизначення індивіда: автореф. дис. канд. філософ. наук: 09.00.03 / Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2010, 18 с. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2010/10UEVSSI.zip>. (дата звернення: 21.01.2023).
14. Чаплай І. В. Комунікація в державі та суспільстві: термінознавчі аспекти. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. № 8. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1109> (дата звернення: 21.01.2023).

15. Cuilenburg J.J. The Information Society: Some Trends and Implications. *European Journal of Communication*. 2007. Vol.2. (1). P. 105–121.

16. Miede B. La société conquise par la communication. Grenoble, 1999. 388 p.

17. Rosengren K.E. From field to frog ponds. *Journal of communication*. 2013. № 43(3). P. 78-94.

18. Sillars A.L. Communication: Basic properties and their relevance to relationship research. *The Cambridge Handbook of Personal Relationships*. New York: Cambridge University Press. P. 331–351.

19. Vickers M.J. The revolution in military affairs and military capabilities. *War in the information age: new challenges for U.S. security policy*. Washington, 2011. P. 39–55.